

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE KIRAAT İLMİ

QIRAAT SCIENCE FROM THE OTTOMAN TO THE REPUBLIC OF TURKEY

Süleyman KABLAN

Öğr. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
suleyman.kablan@istanbul.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-6272-8641

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10 Ekim 2021 /10 October 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Ocak 2022 /12 January 2022

Yayın Tarihi / Published: 15 Ocak 2022 / 15 January 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Bahar 2022/ January – Spring 2022

Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 511-530.

Cite as / Atıf: Kablan, Süleyman. “Osmanlı’dan Cumhuriyete Kıraat İlmî [Qiraat Science From The Ottoman to the Republic of Turkey]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/1 (Ocak/January 2022), 511-530.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Makalede, Osmanlı Devleti'nin ilk günlerinden son günlerine kadar, değişik yönleriyle kıraat ilmi ele alınmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar talim edilen kıraat ilmine değinilirken daha çok bu ilmin tarihi seyri, tedris yöntemi, kurumları ve temel eserlerine dair içerik öne çıkarılmıştır. Bu konunun incelenmesindeki ana gaye; kıraat ilminin Osmanlı tarihindeki oluşum ve gelişim sürecini dikkate almak suretiyle, bu ilmin Osmanlı tarihinde sahip olduğu konumla ilintili verilere ulaşmaktır. Dolayısıyla makalede, bahsi geçen ilmin Anadolu topraklarına girişi konusunda kısa açıklamadan sonra Osmanlı'da yer edinmesinin yanı sıra eğitim kurumları ve eğitim yöntemi ile kıraat ilminin Osmanlı dönemi temel kaynaklarına değinilmiştir. Böylece elde edilen verilere bağlı olarak kıraat ilminin; tarihi, eğitim mekânları, programları, müfredatları vb. yönleriyle ilgili bilgiler doğrultusunda Osmanlı dönemindeki durumu belirgin kılınmaya çalışılmıştır. Bu makale; Osmanlı kıraat ilmi açısından zikri geçen konuları farklı yönleriyle incelemek suretiyle, konuyla alakalı yapılacak ilmi incelemelere yardımcı olacaktır. Yine daha önce müstakil bir şekilde incelenmemiş olan Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadarki dönemde kıraat ilmi değişik açılardan açığa çıkacaktır. Elde edilen veriler ışığında kıraat ilmi taliminin diğer ilimler gibi kurumsallaştığı, kendi literatürünü oluşturduğu; kısacası kıraat ilminin Osmanlı tarihi boyunca gelişerek varlığını güçlendirdiği kanaatine varılmıştır. Bir başka açıdan bu araştırma mevcut haliyle temel kaynakların yanı sıra yardımcı kaynak olarak başvurulabilecek bir inceleme türü niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat İlmî Tarihi, Kur'an-ı Kerim Eğitimi, Osmanlıda Kıraat İlmî, İstanbul Tavrı.

Abstract

In the article, the science of recitation has been discussed from the first days of the Ottoman Empire to the last days of the Ottoman Empire with its different aspects. While mentioning the science of Qiraat, which was taught until the foundation of the Republic, the historical course of this science, its teaching method, institutions and the content of its basic works were highlighted. The main purpose of examining this subject is to consider the formation and development process of the science of Qiraat in the Ottoman history; to reach the data related to the position of this science in Ottoman history. Therefore, in the article, after a short explanation about the entry of the aforementioned science into the Anatolian lands, its place in the Ottoman Empire, educational institutions, education method and the basic sources of the science of Qiraat in the Ottoman period are mentioned. Thus, depending on the data obtained, the history of the science of recitation, educational venues, programs, curricula, etc. In line with the information about its aspects, the situation in the Ottoman period was tried to be made clear. This article, by examining the mentioned issues in terms of Ottoman recitation science from different aspects; It will help scientific studies on the subject. The science of Qiraat will be revealed from different angles in the period from the Ottoman Empire to the Republic, which has not been studied independently before. In the light of the data obtained, it was concluded that the study of qiraat was institutionalized like other sciences, formed its own literature, in short, the science of qiraat developed throughout the Ottoman history and strengthened its existence. From another point of view, this research, in its current form, is a type of review that can be referenced as a supplementary resource as well as basic resources.

Keywords: History of Qiraat Science, Education of the Qur'an, Recitation Science in the Ottoman Empire, Istanbul Attitude.

Extended Abstract

The Qur'anic verses and instruction that the Prophet received from Gabriel have been transmitted from generation to generation until today.

The dialect and phonetic differences seen in the structure and pronunciation of the words of the Qur'an in the days when the Prophet received the revelation, with the permission to read the verses of the Qur'an in their own dialect, and in the later periods, led to the emergence of many recitation scholars as recitation disputes. The reading aspects of these scholars and their students, with their authentic recitations dating back to the Messenger of Allah, began to gain fame under their own names.

In the first three centuries, the science of qiraat was taught in the towns where the imams of qiraat were mostly settled, and it spread to different regions, including Anatolia, depending on the conquests. Dâru'l-huffâz, specialization centers that provide education for those who want to specialize in the field of Qur'an education and recitation, were built during the Seljuk and Karamanoğulları period, and the education curriculum was planned on the basis of seven recitations. The Ottoman period qiraat science activities started with Mü'min Efendi, and institutional recitation training started with Ibn al-Jazari. Ibn al-Jazari, who came to Bursa from Damascus; He contributed greatly to the transfer of the knowledge of the Islamic world to the Ottomans through the students he trained and the books he wrote in this period, and thus the settlement and development of the science of recitation in this geography. With Ibn Jazari, qiraat-i ashare found itself and in many teaching circles, the seventh system of Ibn Mujahid was replaced by the decimal system. Thanks to Ibn Jazari, the tradition of qira'at-i ashare has been taught by preserving its vitality until today. Thus, we can say that qiraat-ı aşeri started to gain fame with Ibn Jazari and his work *en-Neşr fi'l-qirâati'l-aşr*. In the history of the science of recitation in the Ottoman Empire, the recitation teaching in Bursa with Ibn Jazari was moved to Istanbul by the Ottoman judge and recitation scholar Molla Gürânî.

Ahmed el-Mesyeri, who was invited to Istanbul from Egypt during the period of the Sokullus, carried the Teysir cult, which would later be called the Istanbul tariq, to Anatolia. A century after Ahmed el-Mesyeri, the recitation scholar Ali al-Mansûrî, who was invited to Istanbul from Egypt again, spread the "Şâtibiyya" school, which became famous as the Egyptian cult, in Istanbul; therefore, through his students, he has been instrumental in bringing the Şâtibiyye school to this day.

In the Ottoman Empire, Dâru'l-kurrâ's were the educational places of institutionalized recitation training. Dâru'l-Kurrâ's were built in many and different regions that prioritized the science of recitation and provided education at the specialized level. Evliya Çelebi reports that the total number of dar al-kurra in Istanbul is fifty-five. Apart from Istanbul, Bursa, Edirne, Konya, Karaman, Amasya, Manisa and Diyarbakir became the leading towns of dâru'l-kurra.

The teaching of qiraat science in the Ottoman period, XI-XIII. It lived its heyday for centuries. In this period, teaching continued to include seven and ten recitations. At the same time, based on the books of recitation scholars such as Dâni, Şâtubî and Ibn Jazari, many copyrighted works have been given as an auxiliary source for the teaching of qiraat. Again, it was observed that the education based on seven readings called seb'a tariq decreased in time in the Ottoman Empire and ten readings called aşere tariq came to the fore. In other words, the dualism of qiraat-ı seb'a-qiraat-i ashare in the context of the scope of sound recitations until Ibn Jazari comes to an end in this period and the concept of sound becomes clear with qiraat-i ashare.

Among the Ottoman administrators, especially the services of the Köprülü family related to Quran education and recitation, the institutions they established and the employment areas related to Quran education and recitation in these institutions, and the copyrights of the individuals who copyrighted works related to Quranic recitation from the Köprülü family in the history of Ottoman science. It has made them famous for their services towards to the Holy Quran.

Tariqs are diverse in the science of qiraat. Among these, the most famous are the seb'a and asere tariqs in terms of their number, and the Istanbul and Egyptian tariqs in terms of their ratio to the towns. The most radical contribution made to the science of qiraat in the Ottoman period was with the professions that emerged among these tariqs, as well as the education based on the Egyptian and Istanbul tariqs. These are the Mutkin and Atullah professions belonging to the Egyptian order, and the Alliance and Sufî professions belonging to the Istanbul order. Since Mutkin and Entente

Professions prefer the perseverance method; It has not survived to the present day because it requires a lot of time and effort in education. Ataullah and Sufi professions preferred the license method in the teaching of recitation. These professions are easier to learn and less conflict. For this reason, Ataullah and Sufi professions have become more widespread than Mutkin and Entente Professions. Among these professions that emerged in the Ottoman Empire, the "sufi" profession from the Istanbul order and the "Ataullah" profession from the Egyptian cult continue their recitation activities today. Haseki of Diyanet In the courses, Istanbul Tariq, Sufi profession is practiced.

It is claimed that the science of recitation was also affected by the scientific stagnation and the decline in the scientific level that emerged in the madrasahs since the 16th century. As a result of the research, in terms of both qiraat scholars and qiraat works, the 16th-17th. It continued to develop in the centuries, reached the highest level in the 18th century; After the 18th century, although the number of recitation scholars increased, it was noticed that there was a decrease in the works on this science. In the last period of the Ottoman Empire, there was a decline in terms of both recitation scholars and recitation works and training. The value given to the science of recitation began to decrease over time, livelihood concerns, etc. The decrease in the number of students who set their hearts on recitation due to reasons, negligence in memorizing the source works, and the deficiencies of the recitation educators and students about Arabic, the fact that most of the ijazats of the Qur'a are taught in Arabic and other religious sciences other than the science of recitation, and the availability of information about these sciences. supports.

With the Republic, dar al-kurra and recitation education were officially closed and interrupted with the closure of the madrasahs on March 3, 1924, with the Law of Unification of Education.

Giriş

Kur'an-ı Kerîm, Allah'ın (c.c.) insanlığa Peygamber'i aracılığıyla gelen son vahiy olup nâzil olduğu ilk günden bugüne dek ilâhî muhafazayla¹ beraber ezberlemek ve yazmak suretiyle herhangi bir tahrife maruz kalmadan vahyedildiği şekliyle ilahi bir emanet ve miras olarak aslî halini muhafaza etmiştir ve etmeye devam etmektedir.

Cebraîl'in (a.s.) âyetleri Nur Dağı'nda Hz. Peygamber'e ilkâ yoluyla kalbine nakşedişi kıraat ilminin başlangıç tarihi olmuştur. Şöyle ki Hz. Muhammed (s.a.v.) âyetler geldikçe bunları Cebraîl'den (a.s.) aldığı gibi ashabına öğretmiş, sahâbe de hiçbir fonetik değişiklik olmadan tâbiin nesline kıraat talimi yapmıştır. Bu dönemde Kur'an-ı Kerîm öğretimi ezberleme yöntemi ile olmuştur.² Yazı sadece gelen âyetleri zapt altına almak için kullanılmıştır.

Sahâbe arasında Hz. Peygamber'den Kur'an'ı, bir, iki veya daha fazla harf üzere ezberleyerek öğrenenler olmuştur.³ Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki Kur'an-ı Kerîm'in Hz. Ebu Bekir döneminde cem edilirken yedi harf üzere bir araya getirilmiş; Hz. Osman döneminde çoğaltma işlemi yapılırken de istinsâh edilen Mushaflar, yedi harfi de kuşatacak şekilde harekesiz ve noktasız bir şekilde yazılmıştır.⁴

Hz. Osman zamanında merkezî konumdaki ana şehirler gönderilen bu Mushaflar, Müslümanlarca asıl kabul edilmiştir. İnsanlar kendi şehirlerinde bulunan kurrâ sahâbiden, Kur'an eğitimi alırken bunların Peygamberimiz'den (s.a.v.) öğrendikleri kıraat vecihlerine göre (yedi harften biri veya daha fazlası) Kur'an'ı öğrenmişlerdir. Bu durum, şehirlerde farklı okuyuşların oluşmasına yol açmıştır. Bu farklı okuyuşlar sahâbeden tâbiüne, tâbiünden de sonraki kuşaklara aktarılmıştır. Böylece her bölgede, kıraatleri birbirinden farklı kurrâlar ortaya çıkmıştır. Bu kişiler kıraat farklılıklarını öğrenip zapt etme konusunda yoğun çaba sarf etmiş ve nihayetinde kıraat ilimde asıl kabul edilen ve Kur'an taliminde izinden gidilen kıraat ilminin imamları olmuşlardır.⁵ Allah Resûl'üne kadar dayanan sahih kıraatleriyle bu imamların ve öğrencilerinin okuyuş vecihleri (kıraat) kendi isimleriyle şöhret bulmaya başlamıştır.⁶ Kıraat ilminin ilk ortaya çıkışı bu şekilde gerçekleşmiştir.

Kıraat ilmi,⁷ Kur'an kelimelerinin orijinal telaffuzunu muhafaza eden ve tahrif (bozma) ile tağyirden (değiştirme) koruyan ilim olması yönüyle İslâmî ilimler arasında en üstün ilim olarak kabul edilir. Bu yönüyle onun, diğer ilimlere kaynaklık teşkil eden müstesna bir yeri

¹ Hicr Sûresi 15/9.

² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kurââtü'l-üsr*, Haz. Necib el-Mâcidî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2010), 14.

³ Muhammed 'Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâbilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004), 1/285; Muhammed Ali es-Sabûnî, *et-Tibyân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2010), 263.

⁴ İbnü'l-Cezerî, *En-Neşr*, s. 14, 33; İsmail Karaçam, "Kıraatların İntikali", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kıraat İlmi ve Problemleri*, Ed. Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 298; İsmail Karaçam "Anahatlarıyla Kıraat İlmi ve Tarihi Gelişimi", *Kur'an ve Kıraati Sempozyumları Kitabı*, Ed. Muhammed Aydın, (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006), 56.

⁵ İbnü'l-Cezerî, *En-Neşr*, 14; Zerkânî, *Menâbilü'l-irfân*, 1/285; Sabûnî, *et-Tibyân*, 263.

⁶ İbnü'l-Cezerî, *En-Neşr*, 46; Ebû Amr Osmân b. Said b. Osmân ed-Dâni, *El-Ahrufü's-Seb'ati li'l-Kur'an*, Tah. Abdülmüheymin Tahhân, (Cidde: Dâru'l-Minâre, 1997), 61.

⁷ İbnü'l-Cezerî kıraat ilmini, "Kur'an-ı Kerîm kelimelerinin nasıl okunacağını râvilerine nispet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir." şeklinde tanımlar. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürcidü't-tâlibîn*, (Beyrut, 1980), 3.

vardır. Kur'an'ın eşsiz nazmı ile bağlantılı olan bu ilme, vücûh-ü Kur'an ilmi, bugünkü haliyle kıraat ilmi denilir.⁸

Ulemâ temel İslâmî ilimlerde âyetlerin anlam vecihlerini izahta kıraat ilmine başvurmuştur. Onlar özellikle tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde kıraat farklılıkları incelemelerine bolca yer vermiştir.⁹ Bu nedenledir ki kıraat ilmi literatürü Hz. Peygamber döneminden başlayarak günümüze kadar yapılan teliflerle zenginleşmiştir.

Kıraat ilmiyle alakalı ilk telif eser, Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) tarafından yazılmıştır.¹⁰ Ebû Bekir b. Mücâhid'in (ö. 324/935) *Kitâbü's-Seb'a* adlı kitabı da kıraat ilminde temel kaynaklardan biri olmuştur. Nitekim kıraatlerin yedi adet olduğu anlayışı ve sınırlandırması bu kitapla birlikte kabul edilmeye başlamıştır.¹¹ Yedi kıraat alanında İbn Mücâhid'in usûlünü takip eden birçok kitap yazılmıştır. Ebû 'Amr Osman b. Sâid ed-Dânî'nin (ö. 444/1052) *et-Teyssir*'i ile Muhammed b. Fîre eş-Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) *Hirzî'l-Emânî*'si bu tür eserlerdendir.¹² İlerleyen tarihlerde, *en-Neşr*, *Takrîbü'n-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* gibi eserleriyle İbnü'l-Cezerî, sahih kıraatlerin on olduğu konusunda İbn Mihrân'ın (ö. 381/992) içtihadını¹³ kabul etmiş ve iddiasını ispat etmeye çalışmıştır. Tarihi süreçte kıraat âlimleri İbnü'l-Cezerî'nin yolunu benimsemişlerdir. Böylece Kıraat -ı 'aşere (on kıraat) anlayışı yaygınlık kazanarak bugüne kadar takip edilmiştir.¹⁴

İlk üç asırda kıraat imamlarının meskûn olduğu Mekke, Medine, Kûfe, Şam, Basra vd. ana şehirlerde yoğun olarak yürütülen kıraat eğitimi faaliyetleri, sonraki dönemlerde, fetihlere ve fethedilen bölge insanlarına yönelik İslâmî eğitim faaliyetlerine bağlı olarak Mısır, İran, Orta Asya, Kuzey Afrika, Endülüs ve Anadolu'ya kadar yayılmıştır.

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kıraat İlmî Tarihi

1.1. Osmanlı Öncesi Anadolu'da Kıraat İlmî

Mektep kelimesiyle eş anlamlı olan küttâb Osmanlılar'da mektephâne, mekteb-i sibyan, sonraları ise ibtidâi mektep ve ilk mektep gibi adlarla anılmıştır. Küttâblar, ilk dönemden itibaren İslâmiyet'in öğretilmesi ve yaygınlaşması ilerleyen tarihlerde ise dinî kültürün korunması için büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Öyle ki bu kurumlar, Emeviler ve Abbâsiler döneminde görülen en yaygın eğitim kurumları olmuşlardır. Jacob M. Landau¹⁵ ve bazı batılı araştırmacılar, İslâmî eğitim kurumlarından küttâbları Kur'an Okulu olarak kabul ederler.¹⁶

⁸ Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kıraat İliminin Ta'limi*, (İstanbul, İşaret Yayınları, 1989), 71.

⁹ Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî, *İthâfî fudâlâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-erbe'ati 'aşer*, Tah. Abdurrahim et-Tarhûnî, (Kahire, Dâru'l-Hadis, 2009), 1/74; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kirâât*, Tah. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, (Medine: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1434), 1/356.

¹⁰ Muhammed b. İshak en-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, Haz. Eymen Fuad Seyyid, (Londra: Müessesetü'l-Furkân, 1430/2009), 1/91; İbnü'l-Cezerî, *En-Neşr*, 33; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 1/154; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ravzati'l-Kurrâ ve Tarîh-i Kur'an-ı Kerîm*, (İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1959), 6.

¹¹ İbnü'l-Cezerî, *En-Neşr*, 26, 33.

¹² Mahmud Ahmed Said Atraş, *Târîbu'l-kirâât ve'l-kurrâ ve cühûdübüm fi'l-kirâe ve't-te'lîfi fi'l-kirâati ve 'ulûmihâ münzû'l-'ahdi'n-Nebevî hatte'l-yem*, (İskenderiye, Dâru'l-İmân, 2008), 8.

¹³ İbn Mihrân, "kirâat-i aşere" diye ifade edilecek olan, İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*'sında yer verdiği yedi imama Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın ilâvesiyle meşhur on imamın kıraatini *el-Gâye fi'l-kirâati'l-aşr* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Bkz. Ali Eroğlu, İbn Mihrân en-Nisâbüri, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 20/ 199-200.

¹⁴ Atraş, *Târîbu'l-kirâât ve'l-kurrâ*, 8; Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 221; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâdeleri*, İstanbul, İFAV, 2011, s. 63-64.

¹⁵ Kudüs İbrani Üniversitesi Siyasal Bilgiler profesörüdür. İslâm Tarihi ve Medeniyeti, Dinler Tarihi, Türk Tarihi ve Medeniyeti kategorilerinde araştırmalar yapmış ve eserler yazmış bir yazardır.

¹⁶ Jacob M. Landau, Küttâb, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 2003), 27/ 3-4.

Selçuklular dönemine gelindiğinde Kur'an öğretilmesi gayesiyle mekteplerin açıldığı görülmektedir. Mektepler çocuklar için kurulmuştur. Genellikle yöre halkı tarafından inşa edilen mektepler mahalle mescidinin yanında tesis edilmiştir. Erkek ve kız çocuklarının beraber eğitim aldığı medreselere Konya ve Kayseri'de bolca rastlamak mümkündür.¹⁷ Mekteplerin daha önceki dönemlerdeki adı ise küttâbtır.¹⁸

Dârü'l-huffâzlar, Selçuklular ve Karamanoğulları döneminde Kur'an eğitim veren müesseselerden bir diğeridir.¹⁹ Buralar kıraat alanında uzmanlaşmak isteyenler için öğretim yapan ihtisas merkezleridir. İlk dönemlerde "Dârü'l-Kur'an" şeklinde isimlendirilen bu yapılara, daha sonraki dönemlerde "Dârü'l-Huffâz" denilmiştir. Dârü'l-Kur'an kavramı mescidler dışında Kur'an okunan ve öğretilen yerler için daha Hz. Peygamber devrinde kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde camiler dışında yüksek seviyede Kur'an öğretimi için kurulan ilk müstakil medreseler şeklinde yapılmıştır. Selçuklular döneminde ise bu medreselerde sadece kıraat ilminin okutulduğunu ifade etmek için "dârü'l-huffâz" isim tamlaması tercih edilmiştir. Bu kurumların eğitim müfredatı yedi kıraat esas alınarak planlanmıştır.²⁰ Osmanlı öncesi Selçuklular'daki kıraat eğitimi, dârü'l-kurrâlarda yapılmıştır. Dârü'l-huffâzlarda ise genel niteliğiyle Kuran öğretimi ve hafızlık eğitimi sürdürülmüştür. Bu açıdan bazı araştırmacılar tarafından dârü'l-huffâzlar, dârü'l-kurrâlar için bir ön hazırlık kursları, dârü'l-kurrâlar ise daha yüksek bir eğitimi temsil eden ihtisas medreseleri şeklinde tanımlanmıştır.²¹

Abbâsîlerden Anadolu Selçuklular'ına, onlardan da beyliklere intikal eden kültürel etkileşimin izleri Osmanlı'da da görülmektedir. Özellikle eğitim faaliyetleri ile ilgili söz edilen etkileşim Osmanlı'da kıraat ilmi alanında bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Osmanlı öncesi kurumsallaşmış dârü'l-huffâzlar bahsi geçen etkinin görüldüğü eğitim kurumlarından biridir. Bu müesseseler; kuruluş gayeleri, ders kaynakları ve eğitim metotları yönüyle Osmanlı döneminde kurulan dârü'l-kurrâlar için örnek model teşkil etmişlerdir.²²

Dârü'l-huffâzlarda okuyan öğrenciler 10 yaşından itibaren eğitime alınmaktadır. Buralara kabul edilen öğrenci sayısı eğitim düzeyini arttırmak için 10 kişiyle sınırlı tutulmaktadır. Eğitim kadrosunda ise şeyhu'l-huffâz, reisü'l-huffâz, muallim, imam, müezzin vd. görevliler yer almaktadır.²³

Bahsi geçen kurumlar dışında Kur'an derslerinin verildiği diğer müesseseler; medreseler,²⁴ câmiler,²⁵ Ahi teşkilatları,²⁶ vakfiyeler, zaviyeler²⁷ ve imaretlerdir.²⁸ Bu mekânlardan vakfiyelerde görev almak isteyen imamlardan Kur'an hâfızı ve kıraat ehli

¹⁷ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985), 87; Nevzat Topal, *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*, (Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, 2006), 44.

¹⁸ Nebi Bozkurt, "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 2004), 29/5.

¹⁹ Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8/544.

²⁰ Cahit Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 14.

²¹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1: 169.

²² Ahmet Gökdemir, *Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü (Tedrisât/Tilâvet/Kıraat)*, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7, (Samsun: 2019), 25.

²³ İsmail Çiftçi, "Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri", *Karaman Tarihi ve Kültürü*, 2/501-530, (Karaman: Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2005), 52.

²⁴ İsmail Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2007), 565.

²⁵ Fatih Sarıkaya, *Anadolu Beyliklerinde Dinî Hayat (Aydınoğulları, Menteşeoğulları ve Saruhanlıoğulları)*. (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 34.

²⁶ Mahir Gücel, *Batu Anadolu Türken Beyliklerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 106.

²⁷ Çiftçi, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 270, 288.

²⁸ Ahmet Gümüştop, *Karamanoğlu Beyliği Dönemi Larende (Karaman) Şehri Vakfiyeleri*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 53.

olmakla birlikte diğer İslâmî ilimlere de vâkıf olması talep edilmiştir. Yine göreve kabul edilen imamlardan her gün görev mahallinde bir cüz Kur'an okuması istenmiştir.²⁹

Osmanlı öncesi Anadolu'nun doğu, batı ve iç kısımlarında, Kur'an öğretimi ve kıraat ilmi eğitiminin yapıldığı bu mekânlarda alanında yetkin âlimler yer almıştır. Onların çoğu, Anadolu dışında doğup kendini yetiştiren ve sonrasında Anadolu'da hizmet eden kıraat âlimleridir. Bu bağlamda Abdülaziz b. Delf el-Bağdâdî'nin (ö. 636-637/1239) kıraat ve hadis ilimlerini ileri düzeyde talim edip daha sonra Anadolu'ya da gittiği bilinmektedir. Bağdâdî'nin, hayatı boyunca kendini Kur'an kıraatine adanmış ifade edilir.³⁰ Yine telif ettiği *Mubtârü's-sıhâb* adlı Arapça sözlükle meşhur olan Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdülkâdir er-Râzî (ö. 666/1268) de kurrâ âlimlerden biri olmakla beraber Anadolu'da ikamet etmiştir.³¹ "Seyyidü'l-kurrâ" "Melikü'l-huffâz" ve "Hâmil-ü Kelâmillâh" künyeleri ile tanımlanan Sâyinüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mûsâ el-Basrî (ö. ?) de kıraat alanında söz sahibi bir âlimdir.³² Buraya kadar bahsi geçen âlimler, daha çok Konya ile Karaman bölgelerinde meskûn ve Kur'an hizmetiyle meşgul idiler.³³

Antakya Osmanlı öncesinde kıraat ilminin en fazla gelişmiş olduğu beldedir. Antakya'da ikamet eden Horasanlı Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr Ebû Cafer el-Kûfî (ö. 258/872), meşhur kurrâdandır.³⁴ Ahmed b. Cübeyr; Hicaz, Şam, Mısır ve Irak'ta tedris işleriyle meşgul olduktan sonra Antakya'ya gelip yerleşmiştir. Ahmed b. Cübeyr'e kıraat ilmindeki yetkinliği ve şöhretine bağlı olarak, Antâkî mensubiyeti verilmiştir.³⁵ Antakya dışında Nusaybin'de ise Endülüslü meşhur kıraat âlimi Abdurrahman b. Hasan (ö. 446/1054) vardır. Kurtuba'da kıraat âlimi Antâkî'den ders aldıktan sonra öğrenimini ilerletmek üzere Doğu İslâm dünyasına yolculuğa çıkmış ve yirmi yıl süren bu tahsil döneminde Kayrevan, Mısır, Mekke, Kudüs, Rakka ve Nusaybin'de çok sayıda hocadan istifade etmiştir. O, Nusaybin'de kıraat dersi almak için ikamet edenlerdendir.³⁶

Osmanlı'da ilmi hayat başlamadan önce Anadolu'da öne çıkan kıraat âlimleri ile müesseselerin daha çok Ahlat, Konya, Harran, Hakkari, Nusaybin ve Antakya'da yer aldıkları görülmektedir. Bu şehirlerin kıraat ilminde şöhret bulması bazılarının diğer şehirlerden daha önce fethedilmesi (Ahlat, Hakkari), bazılarının Arap diyarlarına olan yakınlıkları ve Arap ülkeleriyle Anadolu arasında köprü görevi görmeleri (Antakya, Nusaybin), bazılarının ise Selçuklu ile Karamanoğulları Beyliği'nin başkenti (Konya) olması ve yöneticilerin kıraat ilmine verdikleri önem ile izah edilebilir.³⁷

Hiç şüphesiz kıraat ilmi Türkler arasında okunmuş ve okutulmuştur. Anadolu'da kıraat tedrisi yaygınlaşmadan önce, kıraat ilmini talim için Türk öğrencilerin Mısır'a gidip, orada yerleştiği bazılarının ise tekrar Anadolu'ya geldiği bilinmektedir. Yine Anadolu dışından gelip buraya yerleşen ve kıraat eğitimi veren âlimler de söz konusudur. Ancak, kıraat eğitiminin

²⁹ A. İstemi Saylam, *Vakıflara Göre Anadolu Beyliklerinde Sosyal ve Kültürel Hayat*. (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 51, 66.

³⁰ Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, tah. Mahmud el-Arnâvut, (Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 1986), 7/322-324.

³¹ Ahmet Gökdemir, *Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü*, 36.

³² Ahmet Gökdemir, *Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü*, 36.

³³ Gümüştöp, *Karamanoğlu Beyliği Dönemi Larende*, 86.

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/42-43.

³⁵ Ahmet Gökdemir, *Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü*, 38.

³⁶ Cumhur Ersin Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüste İlmî Hayat*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 149.

³⁷ Ahmet Gökdemir, *Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü*, 40.

bireysel gayretlerden soyutlanıp, resmî düzeyde kurumsallaşarak tedrise başlanması, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 96 yıl sonra (798/1396) gerçekleşmiştir.³⁸

1.2. XIII./XIX. Asırlar arası Osmanlıda Kıraat İlmî

Selçuklular döneminde görüldüğü üzere Osmanlı'nın ilk döneminde de ilim öğrencileri kıraat ilmi tahsili için Şam veya Mısır'a yönelmişlerdi. Örneğin Mü'min Efendi,³⁹ 783/1381-1382 yılında Şam'a gitmiş ve kıraat ilminde öncü olan İbnü'l-Cezerî'den (ö. 833/1429) kıraat eğitimi almıştır. Mü'min Efendi, eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Anadolu'ya gelerek önce Ayasuluk'a⁴⁰ bir müddet sonra da Manisa'ya yerleşmiştir. O, buralarda hatiplik görevi üslenmiş, ilerleyen yıllarda Bursa'ya getirilmiş⁴¹ ve kendisine I. Murad imaretinde hatiplik verilmiştir. Mü'min Efendi, burada hatiplikle beraber kıraat dersleri de vermiştir. Nitekim birçok ilim talebesi ondan kıraat-ı 'aşere ve seb'a dersleri almıştır. O, kıraat ilminde Ebû Sa'îd el-Bürûcî'yi de yetiştirmiştir.⁴² Yine kıraat ilminde *Câmi'u'l-keîâm fî resmî Mushafî'l-İmâm* adlı bir kitap yazmıştır. Mü'min Efendi bu hizmetleriyle Osmanlı'da kıraat ilmi alanında çaba gösteren ilk ilmî şahsiyet olmuştur.⁴³

Anadolu'da kıraat ilmi talimi kurumsal nitelikte, Sultan Bâyezîd (ö. 805/1403) zamanında Muhammed b. Cezerî'nin Sultan tarafından çocuklarına⁴⁴ Kur'an talimi yapmak üzere Bursa'ya davet edilmesiyle başlar.⁴⁵ Davete icabet eden İbnü'l-Cezerî, 798/1395 yılında Şam'dan ayrılarak Bursa'ya yerleşir. Bursa'da Ulû Camii Külliyesi inşâ edilince, burada Hûndî Hatûn Medresesi Dâru'l-kurrâsında⁴⁶ görevlendirilir.⁴⁷ Osmanlılardaki ilk resmi kıraat talim merkezi yani "Dâru'l-Kurrâ" bu dönemde inşa edilir. Burada kıraat alanında nitelikli eserler verilmeye başlanır. Nitekim yaklaşık yedi yıl kadar Osmanlı'nın başkentinde ikamet eden İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kurrâ'tî'l-'aşr*, *Takrîbü'n-Neşr fî'l-kurrâ'tî'l-'aşr*, *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kurrâ'tî'l-'aşr* ve *Nihâyetü'l-Berara* adlı eserlerini Bursa'da kaleme almıştır.⁴⁸ İbnü'l-Cezerî'nin -kıraat alanında yazılan en önemli eserler diyebileceğimiz- bu son üç eserinin Osmanlı'nın bu döneminde yazılması, okunması ve okutulması Osmanlı ilim tarihinde kıraat ilminin gelişmesi alanında çok büyük etki oluşturmuştur.⁴⁹ Bununla beraber İbnü'l-Cezerî, yazdığı kitapları

³⁸ Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metodları*, s. 108; Tetik, "Türkiye'de Başlangıcından Günümüze Kadar Kıraat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar", *Kur'an ve Kıraatı Sempozyumları Kitabı*, 2002, s. 72.

³⁹ Ali Osman Yüksel, *'Ulûmü'l-Kur'an Kaynaklarından Cezerî ve Tayyibesî*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993), 16, 19.

⁴⁰ Yakın tarihe kadar "Aysuluk" diye bilinen şehir 1914'te "Selçuk" adını almıştır. İzmir'in bir ilçesidir. Bkz. Feridun Emecen, "Ayasuluk", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1991), 4/227.

⁴¹ Yıldırım Beyazıt, 1390 senesinde Manisa'yı ele geçirince o sırada Manisa'da bulunan Mü'min Efendi'yi Bursa'ya getirmiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, t.y), 263.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, Ed. Gotthelf Bergstraesser, (Beirut; Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,2006), C. II, s. 283.

⁴³ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 48.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u esânîd*, 122; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 23; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/552.

⁴⁵ Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 553.

⁴⁶ Dâr sözcüğü, "yer, mekan"; kurrâ ise "okuyucu" anlamına gelmektedir. İkisi birlikte bir isim tamlamasıdır. Bkz. Ebü'l-Fazl İbn Manzûr, "dâr", *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dâru's- Sâdr, ts.), 4/298.

⁴⁷ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), s.22-23.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr fî'l-kurrâ'tî'l-'aşr*, Haz. Abdullah Muhammed Halîlî, Beirut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002, 210.

⁴⁹ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 11.

aracılığıyla kıraat ilmiyle ilgili İslâm dünyasındaki birikimin Osmanlı'ya taşınması ve böylece bu coğrafyada kıraat ilminin yer etmesi ve gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.⁵⁰

Kıraat ilmi İbnü'l-Cezeri'den sonraki dönemde pek ilerleme kaydetmemiş, durağan bir seyir izlemiştir. Fatih dönemine (1444-1446/1451-1481) gelindiğinde ise ilmî tahsilini Bağdat ve Şam'ın meşhur âlimlerinden elde eden Molla Gürânî kıraat eğitimiyle de tanınmıştır.⁵¹ Aslında fıkıh alanında şöhret bulan Osmanlı âlimi, kadısı ve Müftüsü Molla Gürânî'nin diğer alanlarda olduğu gibi kıraat alanında da eser verdiği görülür. Molla Gürânî tedris faaliyetleri bağlamında İstanbul'da bir dâru'l-kurrâ yaptırmış burada kıraat ilmini indirâc metoduna⁵² göre okutarak birçok talebe yetiştirmiştir.⁵³ Kıraat ilmiyle alakalı *Risale fî Resmî'l-Hat* adlı kitabı yazan Yusuf b. Güvendik onun önde gelen talebelerindedir.⁵⁴ Bu dönem, Osmanlıda kıraat ilmi tarihiyle alakalı olarak İbnü'l-Cezeri ile Bursa'da kurulan tedrisin Molla Gürânî tarafından İstanbul'a taşınması şeklinde değerlendirilebilir.

Osmanlı tarihinde kıraat ilmi, -İbnü'l-Cezeri örneğinde olduğu gibi- gerek meşhur kıraat âlimlerini payitahta davet etmek, gerekse kıraat hocalarına ve talebelerine uygun mekân hazırlamakla yöneticilerin özel alaka gösterdikleri bir hizmet alanı olmuştur. Bu bağlamda, Kânûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 974/1566) fermanıyla, sadrazam Sokollu Mehmed Paşa (ö. 987/1579) o dönemde Kur'an kıraati öğretimi konusunda Mısır'da şöhret bulmuş olan Nasırrüddin Tablavî'nin en iyi öğrencilerinden Ahmed el-Mesyerî'yi (ö. 1006/1597), İstanbul'a davet etmiştir. Sultanın davetine icabet eden Ahmed el-Mesyerî, Eyüp Sultan Câmüinin imamlık vazifesine getirilmiş ve vefat edene dek burada kıraat dersleri vermiştir.⁵⁵ Mesyerî, kıraat derslerinde *Teysîr tarîki* üzerine okutmayı tercih etmiştir.⁵⁶ Onun derslerde okuttuğu eserler ise ed- Dâni'nin "Kitâbü't-Teysîr"i ile İbn Cezerî'nin "ed-Dürre", "et-Tayyibe" ve "en-Neşr"i olmuştur.⁵⁷

Eyüp Sokollu Dâru'l-kurrâsı'nda Teysir tariki diye bilinen kıraat eğitim metodu ile tedris yapan Ahmed el-Mesyerî'nin yetiştirdiği talebeler zamanla Osmanlı coğrafyasına dağılarak kıraat dersleri vermeye başlamıştır. Şeyh Ali A'rec, Mehmed Efendi, Muhammed Bebaî, Ayasofya Hatibi İbrahim Efendi, Şeyh Mansur, Evliya Dersiam (Keçi) Muhammed Efendi ve Muhammed b. Ahmed el-Avfi gibi âlimler bu talebelerin önde gelenleridir. Kısa bir süre sonra el-Mesyerî'nin ve talebelerinin takip ettiği "Teysir tariki" Osmanlı kıraat âlimleri arasında "İstanbul tariki" diye söylenmeye başlanmıştır. Ahmed Hilmi, Teysir tarikinin "İstanbul Tariki" diye adlandırılmasının, hicrî 1000 yıllarında herkes tarafından kullanımıyla başladığını bildirir.⁵⁸

Ahmed el-Mesyerî'den bir asır sonra (1088/1677) tarihinde Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın talebi üzere Mısır'dan davet edilen kıraat âlimi Ali el-Mansûrî (ö. 1134/1721)

⁵⁰ Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 47.

⁵¹ Ahmet Ateş, "Molla Gürânî", İA, İstanbul 1993, , 8/407.

⁵² İndirac dahil olma, içine sıkıştırma anlamlarına gelmektedir. Kıraat istilahında ise bir hatimde bütün kıraat vecihlerini tedris ve kıraat etmektir. Bkz. Murat Akkuş, "İbnü'l-Cezerî'de İndirac Usulü", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 562.

⁵³ Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 2/864.

⁵⁴ Ayasofya Camii İmamı diye meşhur olmuştur. Bkz. Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 11.

⁵⁵ Fatih Çollak, "Reisül-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kıraat İlmî ve Problemleri*, Ed. Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 205; Tetik, *Kıraat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kıraat Eğitiminde Meslekler*, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kıraat İlmî ve Problemleri*, Ed. Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 157.

⁵⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fî t'zâbi Zübdeti'l-irfân* (İstanbul: Âsitâne, ts.), 115; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 249.

⁵⁷ Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-Kurrâ", *Sırat-ı Müstakim Mecmuası*, 7/148.

⁵⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, s.115; Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-Kurrâ", 7/148.

İstanbul'a gelir.⁵⁹ Osmanlı'da kıraat ilminin gelişmesinde önemli katkıları olan Ali el-Mansûrî, kıraat eğitim faaliyetlerini 1102/1691 yılında Sultan Süleyman Türbesi'nde sürdürmüştür.⁶⁰ O, 1128/1716 senesinde ise Sultan Ahmed Camii'ne şeyhu'l-kurrâ tayin edilmiştir.⁶¹ Vefatına kadar bu vazifeleri sürdüren Mansûrî, kıraat alanında Hüseyin Efendi, Hocapaşa İmamı Hasan Efendi, Hâşim el-Mağribî, Köprülüzâde Abdullah Paşa ve Mustafa b. Abdurrahman İzmirî gibi kıraat ilmi alanında pek değerli âlimler yetiştirmiştir.⁶² el-Mansûrî kıraat derslerinde metot olarak Mısır tariki diye şöhret bulmuş "Şâtıbiyye"⁶³ ekolünü İstanbul'da yaymıştır. Mansûrî, yetiştirdiği öğrencileri aracılığıyla, Şâtıbiyye ekolünün bu güne kadar gelmesine vesile olmuştur.⁶⁴

Osmanlı idarecileri arasında Köprülü ailesinin Kur'ân eğitimi ve kıraatiyle alakalı hizmetleri, tesis etmiş oldukları kurumlar ile bu kurumlardaki Kur'ân eğitimi ve kıraatine dair istihdam alanları ve Köprülülerden Kur'ân kıraatiyle alakalı eser telifinde bulunan bireylerin telifleri ayrıca incelenmesi gereken önemli bir konudur.⁶⁵

2. Osmanlıda Kıraat İlmi Öğretimi

2.1. Kurumlar ve Tedris Yöntemi

Osmanlı'da kıraat taliminin kurumsal nitelikte yapılan tedris mahalli Dâru'l-kurrâlardır.⁶⁶ Dâru'l-kurrâ adı Kur'an'ın kısmen veya tamamen ezberletildiği ayrıca kıraat vecihleri derslerinin verildiği eğitim kurumları için kullanılmıştır.⁶⁷ Osmanlı tarihinde ilk dâru'l-kurrânın 1360 tarihinden önce İznik'te Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın (ö. 761/1359) inşa ettirdiği bir medresenin müstemilatı içerisinde kurulduğu belirtilmektedir.⁶⁸ Daha önce de geçtiği üzere Osmanlı'da ilk nitelikli "Dâru'l-kurrâ" ise Bursa'da kurulmuştur. Sonraki yıllarda Osmanlı beldelerinin her yerinde çok sayıda dâru'l-kurrâ inşa edilmiştir.⁶⁹ Mesela İstanbul'da bütün büyük camilerin; sultan, vezir ve ileri gelenlerin yaptırmış olduğu camilerin bünyesinde bir dâru'l-kurrâ bulunduğu gibi birçok müstakil dâru'l-kurrâ da vardı. Nitekim Evliya Çelebi (ö.?) sur içinde yedi, Üsküdar'da dört, Kasımpaşa ve Galata'da üç, Beşiktaş'ta bir dâru'l-kurrâ olduğunu; İstanbul'daki toplam dâru'l-kurrâ sayısının elli beşi bulunduğunu bildirir.⁷⁰

⁵⁹ Ali Mansûrî ve kıraat ilmine katkıları hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44, 113-148. (Konya: 2017).

⁶⁰ Karaçam, *Kur'an'ın Nüzûlü*, 250.

⁶¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ*, Haz. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 3/677-678.

⁶² Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 279.

⁶³ el-Kâsım b. Fırruh eş-Şatıbî'nin *Hırzû'l-Emânî* kasidesi ile İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre* adlı kitabının ana kitaplar, Dâni'nin *et-Teystir* adlı kitabıyla İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tabbîr* adlı eserinin ise yardımcı kitaplar olarak okutulduğu ekole denir. Bkz. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hallân fî idâbi zübdeti'l-irfân*, 115.

⁶⁴ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 13.

⁶⁵ Ahmet Gökdemir, Köprülü Ailesinin Kur'ân Eğitimi Ve Kıraatine Katkıları, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (Güz-2018), 332-351.

⁶⁶ Dâru'l-kurrâlar, Selçuklu öncesinde dâru'l-Kur'an, Selçuklu döneminde dâru'l huffâz diye anılmıştır. Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1993), 8/ 544; Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-kurrâ Müessesesi*, 69.

⁶⁷ Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", 8/ 543.

⁶⁸ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 2/ 699; M. Baha Tanman, "Dârülkurrâ/Mimari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1993), 8/545; Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-kurrâ Müessesesi*, 70.

⁶⁹ Bozkurt, "Dârülkurrâ", 544; Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-kurrâ Müessesesi*, 68.

⁷⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Trc. Mümin Çevik, 10 Cilt, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011), 1/361, 484, 497, 518, 548; Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-kurrâ Müessesesi*, 69.

İstanbul dışında da yetiştirdikleri kurrâ hafızlarla şöhret bulmuş dâru'l-kurrâlar inşa edilmiştir. Bursa, Edirne, Konya, Karaman, Amasya, Manisa, Diyarbakır bu şehirlerin önde gelenlerindedir.⁷¹

Osmanlı döneminde kıraat ilmi tederisiyle şöhret olmuş dâru'l-kurrâlar şunlardır:

- 1- Anadolu Dâru'l- kurrâları;
  - a. Hundî Hatûn Mektebi (Bursa)
  - b. Bursa Ulû Cami'in civarında yer alan Vaz'iyeye ve Esediyye medreseleri
  - c. Hatûniye Medresesi (Tokat)
- 2- İstanbul'da medrese ve külliyeler içerisinde yer alan Dâru'l- kurrâlar:
  - a. Mollâ Gürânî Dâru'l-kurrâsı
  - b. Süleymaniye Dâru'l-kurrâsı
  - c. İskender Kethüdâ Dâru'l-kurrâsı
  - d. Fatih Sadullah Sa'dî Çelebî Dâru'l-kurrâsı
  - e. Eyüp'te Sokullu Mehmet Paşa Dâru'l-kurrâsı
  - f. Sultan Ahmed Dâru'l-kurrâsı
  - g. Üsküdar Atık Vâlîde Dâru'l-kurrâsı⁷²

Evliyâ Çelebî, İstanbul'daki selâtin ve merkez camilerinin müstemilatında veya civarında genellikle birer mektep ve dâru'l-kurrâ var olduğunu bildirir. Tarihte de şahit olunduğu üzere camiler ve mescitler, kuruluşundan günümüze kadar Kur'an talim mekânları olmuşlardır. Aslında mescid merkezli eğitim tutumu, Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî bünyesinde kurduğu suffe mektebinden beri devam eden bir nebevî sünnetin ihyasıdır.

Zamanla cami dışında da dâru'l-kurrâlar ve dâru'l-huffâzlar kurulmuştur. Bununla beraber camiler ve mescitlerde de Kur'an eğitimi verilmeye devam edilmiştir. Nitekim mescitlerde şeyhu'l-kurrâlıklar ihdas edilmiştir.⁷³ Yine camilerle beraber tekke ve zaviyeler, türbeler ve evler de kıraat taliminin yapıldığı yerler arasında sayılabilir.⁷⁴

Farklı yerlerde dâru'l-kurrâ açmak, bu işe mahsus vakıflar kurmak, söz konusu kurumlara görevli tayin etmek ve kıdemli kıraat âlimlerine şeyhu'l-kurrâ unvanı vermek vb. faaliyetler Osmanlı sultanları için bir gelenek halini almıştır. Öyle ki İstanbul'daki sultan, vezir ya da devlet büyükleri adına yapılmış çoğu câmiinin yanı başında dâru'l-kurrâ görmek mümkündür.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar varlıklarını sürdüren, Cumhuriyet döneminde de bir müddet devam eden dâru'l-kurrâlar, 3 Mart 1924 tarihinde "Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu"yla kapatılmış;⁷⁶ 1970'li yıllarda yeniden Diyanet bünyesinde yeniden kurs adı altında açılmıştır. Bu kurslarla Kur'an eğitimi, yeniden resmî bir kimlik kazanmıştır. Günümüzde ise bu hizmet İstanbul'da Haseki Eğitim Merkezi'nde sürdürülmektedir.

Şeyhu'l-kurrâ veya şeyhu'l-kırâa, dâru'l-kurrâ hocalarına verilen üvandır. Bu hocaların üslendikleri göreve ise meşihatü'l-ikrâ, meşihatü'l-kırâa, meşihatü'l-ikrâ el-kübâ, riâsetü'l-

⁷¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 3/1637, 1862; 4/2729; 5/2877, 3033.

⁷² Hamid b. Abdilfettah Paluvî, *Zübdetü'l-irfan*, (İstanbul, 1894), 2, 3; Osman Nûri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1/169-191.

⁷³ Bozkurt, "Dâru'l-Kurrâ", 8/543.

⁷⁴ Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-kurrâ Müessesesi*, 74-80; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/ 33-41.

⁷⁵ Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 130.

⁷⁶ Abdullah Emin Çimen, *Hafızlık tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği*, (İstanbul: Sayfa Dijital Baskı, 2010), 51.

ikrâ gibi isimler verilmiştir.⁷⁷ Şeyhu'l-kurrâlar; hâfız, kıraatler konusunda yetkin olmakla beraber imamların görüşlerini ve rivayetleri iyi bilen, kıraat ilminin ana kaynaklarına hâkim, en az yedi kıraati okutabilen ilim sahipleri arasından seçilmiştir.⁷⁸

Dâru'l-kurrâlarda sürdürülen tadrîste Kur'an'la ilgili daha çok farklı kıraat talimiyle beraber hüsnü tilâvet ve hıfzına yönelik eğitimde bulunulmuştur.⁷⁹ Taşköprizâde; konuyla ilgili mehâricü'l-hurûf, mehâricü'l-kelîmât, okurken nefes almanın ve durmanın yanı sıra okunuş şekillerini bilmeyi Kur'an okuma ilimleri olarak sıralar.⁸⁰ Dâru'l-kurrâlarda yapılan eğitim içeriğinin de bunları ihtiva ettiği bilinmektedir. Bu kurumlardaki kıraat tedrisine gelince; kıraat ilmi tarihinde İbn Mücâhid (ö. 324/936), bu ilmin tedvini ve sonraki nesillere aktarılmasında son derece önemli bir kıraat âlimidir. Hz. Peygamber'den sahâbe yoluyla aktarılan mütevâtir kıraatları, rivayetleri ve tarikleri⁸¹ vecihleriyle tayin ve tespit etmiştir. Onun kıraat ilminde yaptığı yedili tasnif Endülüslü âlimler tarafından yüzyıllarca kıraat taliminin ana unsuru haline getirilmiş; bu hususta mensûr ve manzum birçok kitap yazılmıştır. Onlar bu alandaki çabalarıyla kıraat ilmini tüm dünyaya yaymışlardır. İbn Mücâhid'ten sonra seb'â tarîki, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö. 444/1053) ve Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî(ö. 590/1194) tarafından sistemleştirilip ekol haline getirilmiştir. Öyle ki bu tarz eğitim, İbnü'l-Cezerî öncesi kıraat tedrisinde tek usul olarak kabul edilip yaygınlaşmıştır.⁸² İbnü'l-Cezerî'ye kadar, kıraat tedrisâtında takip edilen tarîkler ya seb'â tarîki veya Teysîr ve Şâtîbî tarzında isimlendirilmişlerdir.

Muhammed Emin Efendi (ö. 1275/1859) *Umdetü'l-hallân fi îzâh-i Zübdeti'l-irfân* adlı eserinde dâru'l-kurrâlardaki kıraat ilmi tahsiliyle alakalı, takip edilen metot ve programı izah eder. Yedi kıraate ilişkin İmam Şâtîbî'nin kaside halinde telif ettiği *Hırzû'l-emânî* kitabı, on kıraate dair İbnü'l-Cezerî'nin kaleme aldığı *Tayyibe* adlı eseri ve yediyi ona tamamlayan üç kıraatle alakalı İbnü'l-Cezerî'nin yazdığı *Dürre*'nin şerhleriyle birlikte okutulduğunu bildirir. Zikri geçen üç eser de nazım halinde telif edilmiş olup kıraat ilmi öğrencilerine genellikle ezberletilmiştir.⁸³ Muhammed Emin Efendi'nin açıklamaları da işaret ettiği üzere, kıraat ilmi tahsilinin sistemli olarak başladığı ilk günden bugüne kadar ana metinlerin ezberlenmesi metodu izlenmiştir.

Osmanlı döneminde kıraat ilmi tedrisatı, XI-XIII. asırlar arasında en parlak çağını yaşamıştır. Bu dönemde tedris yedi ve on kıraatı kapsayacak şekilde sürdürülmüştür. Aynı zamanda Dânî, Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî gibi kıraat âlimlerinin kitapları esas alınarak kıraat tedrisine yardımcı kaynaklık eden birçok telif eserler verilmiştir. Böylece kıraat tahsili daha pratik bir hal almış ve belirlenen usullere bağlı kalınarak sürdürülmeye başlanmıştır. Bu dönemin (XIII. asır) sonuna doğru, seb'â tarîki denilen yedi kıraati esas alan tedrisatın Osmanlı'da zamanla azalıp 'aşere tarîki denilen on kıraatin öne çıktığı izlenmiştir. Bu

⁷⁷ Nebi Bozkurt, "Hafız", *DİA*, (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1997), 15/76.

⁷⁸ Çimen, "Hafızlık tarihi ve Türkiye'de Hafızlık", s. 51.

⁷⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2004, 57-59.

⁸⁰ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 58.

⁸¹ Hz. Peygamber'den Osmanlı'ya kadarki dönemde kıraat eğitimi metotları, tarik adı altında değişik sınıflandırılmalara tabi tutulmuştur. Şöyle ki tarik kelimesi kıraat ilminde "kıraat âlimlerinin derslerde kendi istekleriyle ya da mecburi olarak işledikleri müfredat, okuttukları kıraat kitabı ya da metodu" şeklinde tarif edilmiştir. Bkz. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 91-123 Sayı 13, 2019, 94.

⁸² Osman İyşenyürek, *İstanbul ve Mısır Tariklerinde Kıraat Usul Konularının Karşılaştırılması*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Tez,2019), 9.

⁸³ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb fi îzâhî'l-cem'i bi't-takrîb*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 11, 42a; Akdemir, *Kıraat İlmî*, 133.

nedenledir ki kıraat müfredatında, yedi kıraat yani seb'a tarîki okunmadan doğrudan 'aşere tarikine yani on kıraate intikal edilmiştir.⁸⁴

Aşere tarîki, seb'adan tam manasıyla ayrışmaz. Şöyle ki on kıraat, İbnü'l-Cezerî'nin kıraatle alakalı *Dürretü'l-mudîe fi'l-kirâati'l-eimmeti's-selâseti'l-merdyye* ile *Tabbîru't-Teysîr fi'l-kirâati'l-aşr* adlı iki kitabının seb'a tarîki kaynaklarına eklenmesiyle oluşmuştur. Kısacası kıraat tedrisinde seb'a ile aşere tarîkinde, kaynaklarının muhtevası dikkate alınarak geliştirilen bir yöntem söz konusudur.⁸⁵ On kıraat imamı ile her bir imamın da ikişer râvîsinin okuyuşlarını temel edinen bu metot, 'aşru's-suğrâ diye de adlandırılır. Bu şekilde isimlendirme, derslerde râvîlere bağlı olan tarîklerin ihmal edilmesi nedeniyle hacminin azalmasındandır. Hali hazırda ise Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı 'aşere-takrîb kurslarındaki kıraat eğitimi, yalnızca 'aşere tarîki merkezli sürdürülmektedir.⁸⁶

Umde müellifi, Osmanlı dönemi dâru'l-kurrâlarında yürütülen kıraat talimi ile alakalı alanında yetkin kurrâlar tarafından ister kıraât-ı seb'ada, isterse kıraât-ı 'aşera ve takrîbde, Mısır Tarîki ve İslâmbûl Tarîki diye isimlendirilen iki tarîkin telakki edildiğini bildir.⁸⁷ Bu izahattan da anlaşılacağı üzere kıraat ilminde Teysîr tarîki, hicrî onuncu asrın sonlarına doğru İslâmbûl Tarîki şeklinde dillendirilmeye başlanmıştır. Aslında Osmanlı döneminde kıraat ilmine yapılan en köklü katkı, Mısır ve İstanbul târiklerini esas alarak yapılan tedrisat ile bu târikler arasında zuhur eden iki meslekle olmuştur. Bunlar Mısır tarikine mensup Mutkin ve Atâullah meslekleri ile İstanbul târikine mensup İtilâf ve Sûfî meslekleridir.⁸⁸

Kettânizâde Mehmed Nâîmî Efendi'nin (ö. 1169/1755) temsil ettiği Mutkin Mesleği, Mısır tarîkinin azimet yönünü tercih etmiştir. Bu meslek adını Kettânizâde'nin yazmış olduğu "Mütkenü'r-Rivaye" adlı eserden almaktadır. Şeyh Atâullah Efendi'nin (ö.1209/1794) temsil ettiği Atâullah Mesleği ise Mısır tarîkinin ruhsat yönünü tercih etmiştir. Ahmed er-Rüşdî'nin (ö. 1217/1802) *Mürşidü't Talebe* kitabı ile Muhammed Arif el-Hıfzî'nin (1238/1822) akaleme aldığı *Muhtârü'l-İkera* ve şerhi bu meslekin özelliklerini yansıtan eserlerdir.⁸⁹

İtilâf Mesleği Yûsuf Efendizâde (ö. 1167/1754) ile ortaya çıkmıştır.⁹⁰ Kıraat ilmine, "el-İtilâf fi Vücûbi'l-ihtilâf" ve "Risâletü'l-meddât" gibi iki önemli eser kazandırmıştır. Kurduğu mesleğin ismine de "el-İtilâf" adlı eserinin ismini vermiştir.⁹¹ Yûsuf Efendizâde eğitimde azimet metodunu tercih etmiş ve bu tercihlerini *el-İtilâf fi vücûbi'l-ihtilâf* isimli eserinde bir araya getirmiştir.⁹² Kitabının mukaddimesinde: "Bizim mesleğimizde, (Kıraatin) ruhsat ciheti değil, 'azimet ciheti ihtiyar edilmiştir"⁹³ ifadeleriyle mesleğinin usulünün dayandığı temel ilkeyi açıklar. Azimet metodunda detaylar ruhsat yöntemine göre fazla olduğu için daha çok zaman ve çaba gerektirmektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin "Tayyibetü'n-Neşr" adlı kitabı muhtevası İtilâf mesleği'nin oluşumunda temel teşkil etmiştir.⁹⁴ İbnü'l-Cezerî eserinde, imam ve râvîlerden sonra gelen rivâyetlere, başka bir ifade ile tarîklere de yer vermiştir. Mesleğin kurucusu Yûsuf

⁸⁴ Yaşar Akaslan, *Türkiye'de Kıraat İlmî*, 1089.

⁸⁵ Muhammed Emin, *Umdetü'l-hullân*, 4; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'lîmi*, 128-129; Akdemir, *Kıraat İlmî*, 106.

⁸⁶ Yaşar Akaslan, *Türkiye'de Kıraat İlmî*, 1089.

⁸⁷ Muhammed Emin, *Umde*, 5.

⁸⁸ Ahmet Gökdemir, *Osmanlı Kıraat Eğitimi ve Tarikler*, 100.

⁸⁹ Ahmet Gökdemir, *Ali B. Süleyman el-Mansûri*, 203-225.

⁹⁰ Yûsuf Efendizâde, Ahmet el-Mesyerî'den hemen sonra değil de dedesi ve babası aracılığıyla silsilede dördüncü sırada yer alır.

⁹¹ Akdemir, *Kıraat Eğitim Öğretim Metodları*, 117.

⁹² Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", 275.

⁹³ Abdullah b. Muhammed, *el-İtilâf fi vücûbi'l-ihtilâf*, 3.

⁹⁴ Abdullah b. Muhammed, *İtilâf*, 2.

Efendizâde'nin ifade ettiği 'azimet kavramından kasıt da budur. Bu sebeptendir ki İtilâf mesleği İbnü'l-Cezerî'nin "Tayyibetü'n-Neşr"ini temel kaynak ve dayanak olarak kabul eder.

Tarîkleri ihtiva eden kaynaklarda, bolca ihtilaf yer alır. Bu ise tedrisatı ve tahsili zora sokmakla beraber, kıraat okutan ve okuyan kimseyi gereğinden fazla çalışmaya zorlamaktadır. İşte bu nedenle İtilâf usulüne 'azimet yolu denilmektedir. İtilâf mesleği, Osmanlı'nın son döneminden bugüne kadar uygulamada varlığını devam ettirememiştir.

İstanbul tarikine mensup bir diğer meslek ise Sûfî mesleğidir. Bu meslek Kastamonulu Ahmed es-Sûfî öncülüğünde kurulmuştur.⁹⁵ Mesleğin ortaya çıkmasında etkili olan kurra âlimler Ahmet el-Mesyerî'ye kadar dayanan bir silsileye dahildir. Bunlar; Mesyerî'nin öğrencisi Evliyâ Muhammed Efendi, ardından reisü'l-kurrâ görevini üslenen Şaban b. Mustafa (ö. 1097/1686)'dır. Şaban Efendi'yi Muhammed adında, Çelebî İmam diye şöhret olmuş Sultan Ahmed Camii imamı Muhammed b. Mustafa takip etmiştir. Çelebî İmamın ardından ise Sûfî mesleğinin esas kurucusu Ahmed es-Sûfî gelir.

Ahmet es-Sûfî ortaya koyduğu meslekle ilgili herhangi bir kitap yazmamış ve mesleğin kendine ait herhangi bir temel eseri yoktur. Ancak bazı kütüphanelerde mesleğin tedriste kullandığı kürrâse denilen vücûhâtların yer aldığı bazı defterler bulunmaktadır.⁹⁶ Ahmet Hilmi'nin kaleme aldığı bir makalesinden ve "Zübdetü'l-İrfân" adlı kitaba şerh yazan Muhammed Emîn'in açıklamalarından; Ahmet es-Sûfî'nin kıraatta, ruhsat yönünü öne çıkardığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Cezerî'nin "Tayyibetü'n-Neşr" kitabının etkisiyle, râvîlerin ardından gelen tarîklerin, kıraat-ı 'aşere ile beraber ayrıca tedris edildiği görülmektedir. Sûfî mesleği tedrisinde bu tarîklere yer verilmemiştir.

Sûfî mesleği, İtilâf Mesleği'ne göre daha çok yaygınlaşmıştır. Bunda kıraat tedris metodunda ruhsat metodunu tercih etmesi en temel etken olmuştur. Bu mesleğin tahsili daha kolay olup ihtilafı daha azdır. Günümüze kadar tedristeki yerini korumaktadır.

Osmanlı'da ortaya çıkmış olan bu meslekler arasından İstanbul tarikinden "sûfî" mesleği ve Mısır tarikinden "Atâullah" mesleği günümüzde de kıraat faaliyetlerini devam ettirmektedirler.⁹⁷ Diyanet'e bağlı Haseki kurslarında, İstanbul Tarîki, Sûfî mesleği icra edilmektedir.

Osmanlı sonrası kıraat eğitim-öğretimi, Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nun (3 Mart 1924) ilanıyla beraber medreselerin kapatılmasına kadar dâru'l-kurrâ ihtisas merkezlerinde sürdürülürken; medreseler, kapatılınca resmî düzeyde kesintiye maruz kalmıştır.⁹⁸

2.2. Müfredat ve Telif Eserler

IX/XVI. asırdan itibaren İstanbul'da İstanbul ve Mısır tariki diye meşhur olan ve günümüze kadar gelen kıraat ekollerinde aşağıdaki kitaplar okutulmaktadır:

1. ed-Dânî'nin "et-Teyşîr fî'l-kıraati's-seb" adlı eseri.
2. Şatıbî'nin "Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî" adlı manzum eseri.⁹⁹
3. İbn Cezerî'nin "en-Neşr fî'l-kıraati'l-'aşr", "Takrîbü'n-Neşr", "Tahbîru't-Teyşîr", "ed-Dürretü'l-Mudîe" eserleri.
4. Abdullah b. Muhammed, (Yûsuf Efendizâde Abdullah): "el-İtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf", "Risaletü'l-meddât"

⁹⁵ Ahmed Hilmi, *Ravdatü'l-kurrâ*, 7/148.

⁹⁶ Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler", 107.

⁹⁷ Akakuş, *Reisü'l-Kurralık*, s. 33-34.

⁹⁸ Yaşar Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, (11/22, 2018), 1074.

⁹⁹ Recep Akakuş, "Reisü'l-Kurralık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 34/ 545-546.

5. ed-Dimyâtî, “İthâfî fûdalâi'l-beşer fi'l-kıraati'l-erba'ati'l-‘aşer”
6. Abdülfettah Palûvî, “Zübdetü'l-‘irfân”.
7. Muhammed Emîn er-Rûmî, ‘Umdetü'l-hullân fi îzâh-i Zübdeti'l-‘irfân”.¹⁰⁰

XVIII. asırdan itibaren İstanbul ve Mısır tarihlerinde ortaya çıkan mesleklerden ‘İtilâf mesleğinde Yusuf Efendizâde’nin *İtilâf fî vüçûbi'l-ibtılâf* adlı eseri, “Mütkın” mesleğinde Kettânîzâde’nin *Mütkmü’r-rivâye* adlı telifi ve Şeyh Atâullah mesleğinde Ahmed er-Rüşdî’nin *Mürşidü’t-talebe*’si kılavuz kitabı olarak okunmaktaydı.¹⁰¹

Osmanlı döneminde yukarıda zikri geçen eser ve kıraat alimleri dışında burada anılması gereken diğer kıraat âlimleri ve eserleri ise şunlardır;

İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*

Molla Gürânî, *Keşfü'l-Esrâr, el-Abkarî*

Hamdullah b. Hayreddin, *Fıyûzu'l-itkân*

Muhammed b. Ahmed el-Avfî, *Cevâhirü'l-mükellele, Dürrü'l-efkâr, Lemehâtü'l-envâr*

Ali el-Mansûrî, *Tabrîru't-turuk, Hallu mücmelâti't-Tayyibe*

Saçaklızâde, *Tehzîbü'l-kırâati'l-‘aşr*

Yusufefendizâde Abdullah Hilmi, *İtilâf*

Mustafa b. Abdurrahman İzmirî, ‘*Umdetü'l-‘irfân, Bedâyi’ü'l-burbân, Muhtasarü’n-Neşr, İthâfî’l-berara*

Molla Muhammed Emin, ‘*Umdetü’l-Hullân, Zübru’l-erîb*

Muhammed Arif Hıfzî, *Muhtârü’l-ikerâ, Muğni’l-kurrâ*

Ahmed Rüşdî, *Mürşidü’t-talebe*

Kettânîzâde Muhammed, *Mütkmü’r-rivâye*

16. asırdan itibaren medreselerde ortaya çıkan ilmi durgunluktan ve ilmi seviyedeki gerilemeden kıraat ilminin de etkilendiği ifade edilmektedir. II. Selim’in Tire’deki Dâru’l-kurrâ vakfiyesinde kıraat ilmindeki gerileme ile alakalı bazı ifadeleri buna delil olarak sunulmaktadır.¹⁰² Osmanlı dönemi kıraat âlimleri üzerine inceleme yapan bir araştırmada ise hem kıraat âlimleri hem de eserleri açısından bu ilmin hicrî 10 ve 11. (mîlâdî 16-17) asırlarda gelişmeye devam ettiğini, hicrî 12. (mîlâdî 18.) asırda ise en üst seviyeye ulaştığını iddia etmişlerdir. 18. asırdan sonra ise kıraat âlimlerinin sayısında artma görüldüğü halde eserlerde azalma olduğu fark edilmiştir. Bu araştırmaya göre kıraat ilminde gerilemenin kıraat eserleri açısından 12. hicrî asırdan sonra olduğu, kıraat ilmini öğrenenler açısından ise bir gerilemenin olmadığı söylenebilir.¹⁰³

Sonuç

Sahâbe, Kur’an’ı Peygamberimiz’den (s.a.v.) öğrendikleri kıraat vecihlerine göre (yedî harften biri veya daha fazlası) öğrenmiş, tabîine de bu vecihlere göre öğretmişlerdir. Bu nedenle zamanla her bölgede, kıraatleri birbirinden farklı kurrâlar ortaya çıkmıştır. Allah Resul’üne kadar dayanan sahih kıraatleriyle bu imamların ve öğrencilerinin okuyuş vecihleri kendi isimleriyle şöhret bulmaya başlamıştır.

¹⁰⁰ Necati Tetik, “Türkiye’de Başlangıcından Günümüze Kadar Kıraat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar”, *Kur’an ve Kıraati Sempozyumları Kitabı*, Ed. Muhammed Aydın, (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006), 72.

¹⁰¹ Alemdar, *Osmanlı’da Dâru’l-kurrâ Müessesesi*, 128.

¹⁰² Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/86, 87.

¹⁰³ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Alimleri*, 19.

Kıraat ilmi ilk üç asırda daha çok kıraat imamlarının meskûn olduğu beldelerde tedris edilirken, fetihlere bağlı olarak Anadolu'nun da aralarında olduğu değişik bölgelere yayılmıştır. Selçuklular ve Karamanoğulları döneminde Kur'an eğitimi ve kıraat alanında uzmanlaşmak isteyenler için öğretim yapan ihtisas merkezleri Dâru'l-huffâzlar inşa edilmiş, buralarda eğitim müfredatı ise yedi kıraati esas alınarak planlanmıştır.

Osmanlı dönemi kıraat ilmi faaliyetleri Mü'min Efendi'yle kurumsal nitelikte kıraat ilmi talimi ise İbnü'l-Cezerî ile başlamıştır. Şam'dan Bursa'ya gelen İbnü'l-Cezerî; bu dönemde yetiştirdiği öğrencileri ve yazdığı kitapları aracılığıyla kıraat ilmine dair İslâm dünyasındaki birikimin Osmanlı'ya taşınması ve böylece bu coğrafyada kıraat ilminin yerleşmesi ve gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Osmanlıda kıraat ilmi tarihinde İbnü'l-Cezerî ile Bursa'daki kıraat tedrisi ilerleyen tarihlerde Osmanlı kadısı ve kıraat âlimi Molla Gürânî tarafından İstanbul'a taşınmıştır.

Sokullular döneminde Mısır'dan İstanbul'a davet edilen Ahmed el-Mesyerî, daha sonra İstanbul tariki diye isimlendirilecek olan Teysir tarikini Anadolu'ya taşımıştır. Ahmed el-Mesyerî'den bir asır sonra yine Mısır'dan İstanbul'a davet edilen kıraat âlimi Ali el-Mansûrî ise Mısır tariki diye şöhret bulmuş "Şâtıbiyye" ekolünü İstanbul'da yaymış; dolayısıyla talebeleri aracılığıyla Şâtıbiyye ekolünün bugüne kadar gelmesine vesile olmuştur.

Osmanlı döneminde kıraat ilmi tedrisatı, XI-XIII. asırlar arasında en parlak çağını yaşamıştır. Bu dönemde tedris yedi ve on kıraati kapsayacak şekilde sürdürülmüştür. Aynı zamanda Dâni, Şâtıbi ve İbnü'l-Cezerî gibi kıraat âlimlerinin kitapları esas alınarak kıraat tedrisine yardımcı kaynaklık eden birçok telif eserler verilmiştir. Yine seb'â tariki denilen yedi kıraati esas alan tedrisatın Osmanlıda zamanla azalıp aşere tariki denilen on kıraatin öne çıktığı izlenmiştir.

Osmanlı döneminde kıraat ilmine yapılan en köklü katkı, Mısır ve İstanbul târiklerini esas alarak yapılan tedrisatın yanı sıra bu târikler arasında zuhur eden mesleklerle olmuştur. Bunlar Mısır tarikine mensup Mutkin ve Ataullah meslekleri ile İstanbul tarikine mensup İtilâf ve Sûfi meslekleridir. Mutkin ve İtilâf Meslekleri azimet metodunu tercih ettiği için; yine tedrisatta çok zaman ve çaba gerektirmesi nedeniyle günümüze kadar gelememiştir. Ataullah ve Sûfi meslekleri ise kıraat tedrisinde ruhsat metodunu tercih etmiştir. Bu mesleklerin tahsili daha kolay ve ihtilafı daha azdır. Bu nedenle Ataullah ve Sûfi meslekleri, Mutkin ve İtilâf Mesleklerine göre daha çok yaygınlaşmıştır. Şu an Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Haseki kurslarında, İstanbul Tariki sûfi mesleğiyle icra edilmektedir.

16. asırdan itibaren medreselerde ortaya çıkan ilmi durgunluktan ve ilmi seviyedeki gerilemeden kıraat ilminin de etkilendiği iddia edilmektedir. Araştırma sonucu hem kıraat âlimleri hem de kıraat eserleri açısından kıraat ilminin 16.-17. asırlarda gelişmeye devam ettiği, 18. asırda en üst seviyeye ulaştığı; 18. asırdan sonra ise kıraat âlimlerinin sayısında artma görüldüğü halde bu ilme dair eserlerde azalma olduğu fark edilmiştir. Cumhuriyetle beraber dâru'l-kurrâlar ve kıraat eğitim-öğretimi, 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte medreselerin kapanmasıyla, resmî olarak kapatılmış ve kesintiye uğramıştır.

Kaynakça

- Abdullah b. Muhammed, *el-İtilâf fî vücûbi'l-ibtılâf*, Arif Efendi Matbaası, 1894.
- Adıgüzel, Cumhur Ersin. *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Akakuş, Recep. "Reisü'l Kurralık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34/ 545-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Akaslan, Yaşar. "Türkiye'de Kıraat İlmî Eğitim Öğretimi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, sy. 22 (Aralık/December, 2018). s. 1074.
- Akkuş, Murat. "İbnü'l-Cezerî'de İndirac Usulü", Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu 1-4 Kasım 2018, 551-580. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kıraat Âimleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015, 130.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/ 551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Alemdar, Yusuf. *Osmanlı'da Dâru'l-kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Ateş, Ahmet. "Molla Gürânî", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII. İstanbul: 1993
- Atraş, Mahmud Ahmed Said. *Târîhu'l-kirâât ve'l-kurrâ ve cübûdübüüm fi'l-kirâe ve't-te'lîfi fi'l-kirâati ve 'ulûmihâ münzûl-'abdi'n-Nebevî hatte'l-yevm*, İskenderiye, Dâru'l-İman, 2008.
- Baltacı, Cahit. *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Baykara, Tuncer. *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Bozkurt, Nebi. "Dâru'l-kurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 8/543-545, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 29/5-6, .Ankara: TDV Yay., 2004.
- Çollak, Fatih. "Reisü'l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî Kurrâ Defteri", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları IV: Kıraat İlmî ve Problemleri*, Ed. Bedrettin Çetiner, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Çetin, Abdurrahman *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Çiftçioglu, İsmail. "Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri", *Karaman Tarihi ve Kültürü*, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005.
- Çimen, Abdullah Emin. *Hafızlık tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği*, İstanbul: Sayfa Dijital Baskı, 2010.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân, *el-Ahrufü's-seb'ati li'l-Kur'an*, Tah. Abdülmüheymîn Tahhân, Cidde: Dâru'lMinâre, 1997.
- Dimyatî, Ahmed b. Muhammed. *İthâf-ü fudalâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-erbe'ati 'aşer*, Tah. Abdurrahim et-Tarhûnî, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2009.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Trc. Mümin Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011.
- Emecen, Feridun. "Ayasuluk", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 4/225-227, İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Hilmi, Ahmed, Ravdatü'l-Kurrâ, *Sırâtı Mustakim Mecmuası*, 6/ 148.
- Hilmi, Hocazâde Ahmed, *Ravzatü'l-Kurrâ ve Tarihi Kur'an-ı Kerim*, İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1959.
- Gökdemir, Ahmet. "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü (Tedrîsât/Tilâvet/Kıraat)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 13, 2019: 91-123.
- Gökdemir, Ahmet. "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 44, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2017.

- Gökdemir, Ahmet. Köprülü Ailesinin Kur'ân Eğitimi Ve Kıraatine Katkıları, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (Güz-2018), 332-351.
- Gücel, Mahir. *Batı Anadolu Türken Beyliklerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Gümüştop, Ahmet. *Karamanoğlu Beyliği Dönemi Larende (Karaman) Şehri Vakıfları*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İbn Cezeri, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, Haz. Necib el-Mâcidî, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2010.
- İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, Ed. Gotthelf Bergstraesser, 2 Cilt, Beyrut; Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürcidü't-tâlibîn*, Beyrut, 1980.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zehab*, tah. Mahmud el-Arnâvut, Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 1986.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
- İbn Nedîm. Muhammed b. İshak, *Kitâbü'l-Fihrist*, Haz. Eymen Fuad Seyyid, Londra: Müessesetü'l-Furkân, 2009.
- İyişenyürek, Osman. *İstanbul ve Mısır Tariklerinde Kıraat Usul Konularının Karşılaştırılması*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: Basılmamış Tez, 2019.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ânı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Karaçam, İsmail. "Kıraat ların İntikali", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV: Kıraat İlmi ve Problemleri*, Ed. Bedrettin Çetiner, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Karaçam, İsmail. "Anahatlarıyla Kıraat İlmi ve Tarihi Gelişimi", *Kur'an ve Kıraati Sempozyumları Kitabı*, Ed. Muhammed Aydın, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006. s. 46-64.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kırâât*, Tah. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Medine: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1434.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2004.
- Konyalı, İsmail Hakkı. *Konya Tarihi*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.
- Landau. Jacob M. "Küttâb", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 27/3-4, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fi izâhi Zübdetü'l-'irfân*, İstanbul: Âsitâne, ts.
- Muhammed Emin Efendi, *Zubru'l-erîb fi izâhi'l-cem'i bi't-Takrîb*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 11, 42a.
- Paluvî, Hamid b. Abdilfettah, *Zübdetü'l-'irfan*, İstanbul, 1894.
- Rûmî, Muhammed Emin b. Abdillâh, *Umdetü'l-hullân*, İstanbul: Hilal Yayınları, 1854.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 1431/2010.
- Sarıkaya, Fatih. *Anadolu Beyliklerinde Dinî Hayat (Aydınoğulları, Menteşeoğulları ve Sarubanoğulları)*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Saylam, A. İstemi. *Vakıflara Göre Anadolu Beyliklerinde Sosyal ve Kültürel Hayat*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, t.y,
- Tanman, M. Baha. "Dârülkurrâ/Mimari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/545-548, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*, İstanbul, İşaret Yayınları, 1989.

Tetik, Necati. Kıraat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kıraat Eğitiminde Meslekler, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları IV: Kıraat İlmî ve Problemleri*, Ed. Bedrettin Çetiner, 147-167, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

Tetik, Necati. Türkiye'de Başlangıcından Günümüze Kadar Kıraat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar, *Kur'an ve Kıraati Sempozyumları Kitabı*, Ed. Muhammed Aydın, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Topal, Nevzat. *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şebri*, Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Yüksel, Ali Osman. *Ulûmü'l-Kur'an Kaynaklarından Cezerî ve Tayyibesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993.

Zerkâni, Muhammed Abdülazim, *Menâbilü'l-İrfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1424/2004.